

از فرهنگساز دیروز تا اطلس امروز: مروری بر فعالیت‌های گویش‌شناختی در ایران

فاطمه تباری^۱ (دانشجوی دکتری زبان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۹/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲، تاریخ انتشار: ۱۴۰۱

چکیده: پژوهش‌های گویش‌شناختی همواره از حوزه‌های مهم مطالعاتی متخصصان علم زبان‌شناسی است. گرچه در تعریف مفهوم «گویش» اختلاف نظر در بین زبان‌شناسان دیده می‌شود، ولی پیرامون اهمیت مطالعات نظام‌مند در این حوزه اتفاق نظر وجود دارد. تقریباً در تمام دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی که در حوزه زبان‌شناسی فعال هستند، آثار پژوهشی‌ای با موضوعات مرتبط با گویش توسط استادان و دانشجویان این رشته انجام می‌شود. با این حال دستاوردهای عمده در این حوزه از پژوهش‌هایی با دامنه گسترده‌تر و مشارکت گروهی به دست می‌آید. در این مقاله سعی داریم نگاهی بیندازیم به فعالیت‌های نظام‌مند گویش‌شناختی در ایران که با تأسیس فرهنگستان دوم (فرهنگستان زبان ایران، ۱۳۵۷-۱۳۴۹) آغاز شد و پس از انقلاب اسلامی توسط نهادهای دیگری چون سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، فرهنگستان سوم (فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۶۹ تا امروز)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و دایره‌المعارف بزرگ اسلامی ادامه پیدا کرد. در انتها نیز نگاهی داریم به فعالیت‌های پراکنده گویش‌شناختی در حوزه مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌های مرتبط.

کلیدواژه‌ها: گویش، اطلس زبانی، گویش جغرافیایی، رده‌شناسی، مطالعات توصیفی.

1. p.pennyroyal@yahoo.com

۱ مقدمه

مطالعه نظام‌مند گونه‌های زبانی پراکنده در پهنه‌های جغرافیایی را جغرافیای زبانی یا گویش جغرافیایی می‌گویند. در گذشته گویش جغرافیایی مترادف گویش‌شناسی در نظر گرفته می‌شد. اما در اواخر قرن نوزدهم میلادی، گویش‌شناسی در معنای جدید خود شکل گرفت و به تدریج در قالب طرح‌های پژوهشی درباره گونه‌های زبانی به آن توجه شد. در این طرح‌های پژوهشی، همواره تفاوت‌های ساختاری، معنایی یا تلفظ کلمات از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر مدنظر بود. پژوهشگران این حوزه مکان‌های این کلمات را روی نقشه مشخص می‌کردند و به این ترتیب اطلس گویشی یا اطلس زبانی پدید آمد. در شرایط کنونی، گویش‌شناسی نوین، چشم‌اندازهایی جدید را به روی ما گشوده است و مسائل زبان‌شناسی اجتماعی در شاخه‌ای مستقل از آن که با نام گویش‌شناسی شهری شناخته می‌شود، گرد هم آمده‌اند. اکنون دیگر گویش جغرافیایی یا جغرافیای زبانی با گویش‌شناسی یکی نیست؛ بلکه از آن تحت عنوان گویش‌شناسی سنتی و به‌عنوان شاخه‌ای از گویش‌شناسی یاد می‌شود. با این حال، تقسیم‌بندی‌های جدید به هیچ‌وجه از اهمیت و اعتبار گویش‌شناسی سنتی نکاسته است و همچنان گویش‌شناسی سنتی یکی از بنیادهای زبان‌شناسی توصیفی به‌شمار می‌آید. توصیف درست گونه‌های زبانی پراکنده در پهنه جغرافیایی زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که مطالعات گسترده‌ای در آن منطقه انجام و همانندی‌ها از ناهمانندی‌ها تشخیص داده شوند.

در پژوهش حاضر سعی داریم به این موضوع بپردازیم که مطالعات در حوزه گویش‌های جغرافیایی در ایران در چه ابعادی و در پی چه اهدافی صورت گرفته است. تلاش برای ثبت و ضبط داده‌های زبانی متنوع از جای‌جای پهنه جغرافیایی این مرزوبوم، که تنوعات زبانی قابل‌توجهی را در خود جای داده است، مدت‌ها است که مورد توجه پژوهشگران حوزه زبان و گویش، چه در ایران و چه خارج از ایران، بوده است.

گردآوری داده‌های زبانی از مناطق مختلف اهمیت فرهنگی و تاریخی قابل‌توجهی دارد. زبان معیار در ایران، با توجه به قدرت خود و کاربرد گسترده‌اش در آموزش، رسانه و سایر ابزارهای فرهنگی، زبان‌ها و گویش‌های محلی را تهدید می‌کند. بسیاری از این زبان‌ها امروزه در معرض خطر نابودی هستند و گویشوران جواتر یا اصلاً این گویش‌ها را نمی‌فهند یا می‌فهمند ولی به‌کار نمی‌برند یا از آموزش آن به نسل بعد خودداری می‌کنند. این موضوع یکی از دلایلی است که اهمیت مطالعات و ثبت گویش‌ها را نشان می‌دهد.

در کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی، تبارشناسی زبان‌های ایرانی به این شرح معرفی شده است: در دوره باستان، زبان ایرانی آغازین^۱، که از ۴ زبان ایرانی کهن تشکیل می‌شده است: اوستایی،

1. Proto-Iranian

فارسی باستان (فقط از همین زبان‌ها متن باقی مانده است) مادی و سکایی؛ در دوره میانه که از قرن سوم و چهارم پیش از میلاد تا قرن هشتم و نهم میلادی را دربرمی‌گیرد، زبان فارسی میانه، استمرار فارسی باستان و در دسته زبان‌های ایرانی غربی جنوبی است؛ زبان پارسی که جزئی از زبان‌های غربی شمالی است و زبان‌های اصلی گروه شرقی شمالی زبان‌های سغدی، خوارزمی، سکایی و بلخی هستند؛ در دوره نو که از قرن هشتم و نهم تا امروز را شامل می‌شود، در گروه زبان‌های غربی جنوبی، فارسی، دری، تاجیکی، لری، بختیاری، دوانی، لارستانی، دلواری، گُمزاری، لارکی و تات را می‌توان نام برد؛ در گروه زبان‌های غربی شمالی، کردی، تالشی، بلوچی، گیلکی، مازندرانی، زازاکی، اورامی، سمنانی و تاتی و همین‌طور زبان‌های فلات مرکزی ایران (وفسی، آشتیانی، کاشانی، یزدی و...) از نمونه‌های برجسته هستند. برخی از زبان‌های گروه ایرانی شرقی نیز عبارت‌اند از: آسی، یغناپی، پشتو، زبان‌های پامیری، برتنگی، یزغلامی، اشکاشمی، روشنی و پراچی (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۹۷-۹۳).

در این مقاله فعالیت‌های نظام‌مند در حوزه مطالعات گویشی از سال ۱۳۴۹ تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی را معرفی خواهیم کرد که عمدتاً به نهادهایی چون فرهنگستان دوم، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، فرهنگستان سوم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و دایره‌المعارف بزرگ اسلامی تعلق دارد.

۲ بحث و بررسی

حال به فعالیت‌های حوزه مطالعات گویشی در سازمان‌ها و نهادهای دولتی می‌پردازیم و از تاریخ آغاز طرح‌های پژوهشی، دست‌اندرکاران اصلی، اهداف، امکانات و دستاوردهای آن فعالیت‌ها سخن خواهیم گفت. در بخش انتهایی نیز فعالیت‌های پراکنده در این حوزه را در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه به صورت آماری ارائه خواهیم کرد.

۱-۲ فرهنگستان دوم^۱

با بررسی سیر مطالعات گویشی در ایران می‌بینیم که یکی از اولین تلاش‌های نظام‌مند در این حوزه در فرهنگستان دوم صورت گرفته است. این فرهنگستان در سال ۱۳۴۹ با ریاست دکتر صادق کیا کار خود را آغاز کرد و شامل برنامه وسیع تحقیقاتی‌ای بود که به بررسی‌ها و مطالعات گوناگون درباره زبان فارسی، و به‌طورکلی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی می‌پرداخت.

۱. اطلاعات این بخش از مقاله از دو منبع به‌دست آمده است. اول مقاله‌ای از دکتر صفارمقدم با عنوان «آغاز و فرجام کار فرهنگستان» و دیگر مصاحبه با دکتر عاصی در «جشن‌نامه استاد سید مصطفی عاصی» و همین‌طور اطلاعاتی که دکتر عاصی در اختیار نویسنده این مقاله قرار دادند. در بخش منابع اطلاعات مربوط به این دو منبع ذکر شده است.

فرهنگستان دوم شامل پژوهشگاه‌هایی به شرح زیر بود: پژوهشگاه واژه‌های فارسی، پژوهشگاه زبان‌های ایرانی باستان و میانه، پژوهشگاه نام‌های خاص، پژوهشگاه دستور و املا فارسی، پژوهشگاه رابطه زبان‌های ایرانی با زبان‌های دیگر، پژوهشگاه گونه‌های گفتاری زبان فارسی، پژوهشگاه اصطلاحات رسته‌ها و پیشه‌وران و پژوهشگاه گویش‌شناسی.

ریاست پژوهشگاه گویش‌شناسی برعهده دکتر یدالله ثمره بود. از سال ۱۳۴۹ تا سال ۱۳۵۲ عمده فعالیت‌های این پژوهشگاه بر تکمیل و بررسی مطالعات پیشین دکتر کیا پیرامون گویش‌های اطراف محلات و کاشان و بعد سایر گویش‌ها در مناطق مختلف بود. این پژوهشگاه اهداف زیر را دنبال می‌کرد:

- فراهم کردن واژه‌نامه برای هریک از گویش‌های ایرانی به فارسی و برعکس؛

- فراهم کردن واژه‌نامه جامع فارسی به گویش‌های ایرانی شامل برابر هر واژه فارسی در گویش‌های

متعدد ایرانی؛

- فراهم کردن نقشه گویش‌های ایرانی و دستور برای هریک از آنها؛

- فراهم کردن متن‌های انتقادی از نوشته‌های بازمانده به گویش‌های ایرانی.

همچنین از طرح‌های پژوهشی در آن زمان سه طرح مربوط به گویش‌های پیرامون محلات و کاشان (۱۳۵۴)، واژه‌نامه‌ای از گویش شوشتری (۱۳۵۵) و واژه‌های گویشی در هشت واژه‌نامه فارسی (۱۳۵۷) تا پیش از انحلال فرهنگستان تکمیل و منتشر شد. واژه‌نامه‌ها و گویش‌های زیر تا سال ۱۳۵۷ به پایان رسید و آماده چاپ شد:

واژه‌نامه بزرگ سمنانی، واژه‌نامه گویش زردشتیان کرمان، واژه‌نامه دری زردشتیان، گویش گوداری و دهگری چالوس، گویش هلیستان و یخکش، گویش ارزین و گویش بابلی^۱.

گذشته از موارد یادشده، گویش‌های متعددی نیز در طی سال‌های فعالیت فرهنگستان شناسایی و بررسی شد. در مورد برخی از آنها، کار انجام‌شده به نمونه‌برداری محدود بود. به گفته دکتر عاصی، اطلاعات و مواد مربوط به دسته‌ای از گویش‌های ایرانی که قبل از تأسیس فرهنگستان زبان ایران به‌همت صادق کیا گردآوری و فراهم شده بود نیز در پژوهشگاه گویش‌شناسی تمرکز یافت. گویش‌های مناطق زیر از مجموعه مورد بحث بررسی شد: ایبانه، اروانه، افین قاین، امامزاده عبدالله، امامزاده قاسم، انارک، انزلی و غازیان، انوج، ایجی، برغان، بروجرد، بهبان، پشتو در مازندران، تاتی کلاسور، تالخنوچه، جعفرآباد، خرم‌آباد، خوانسار، خور، دستگرد، دماوند، ده گردان زرین دشت، رامهرمزی،

۱. اطلاعات مربوط به آثار چاپ‌شده و طرح‌های ناتمام و متوقف فرهنگستان زبان ایران از مقاله «فرهنگستان ایران و فرهنگستان زبان ایران» به قلم حسین گل‌گلاب و صادق کیا، منتشرشده در فرهنگستان زبان ایران در ۱۳۵۵، و نیز سوابق موجود در مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی امروز) به‌دست آمده است (صفا مقدم، ۱۳۷۴: ۱۷۲).

زردشتیان یزد، ساری، سمنان، سولقان، شهنسوار، طالش‌سی اسالم، طالش‌سی میناباد، طالقان، فرخی، فریان، فیروزکوه، کردی جاین، کردی سقز، کردی سلطان‌آباد، کردی سنندج، کردی کرمانشاه، کردی کلام خزان، کلارساق، کلیکان، کمندی، گیلکی لاهیجان، لارستان، لکی بیرانوند، لکی ترکاشوند، لکی سگوند، لکی کولیوند، ماها، مزینان، ملایر، نسا، یهودیان اصفهان، گویش یهودیان بروجرد، گویش یهودیان همدان، گویش یهودیان یزد.

در بخشی از مصاحبه با دکتر عاصی (جشن‌نامه دکتر سید مصطفی عاصی، ۱۳۹۸: ۹۰-۱۵) ایشان در اشاره به خاطرات خود از فرهنگستان دوم به این مطلب اشاره می‌کنند که از سال ۱۳۵۲ فعالیت‌های پژوهشگاه گویش‌شناسی فرهنگستان سمت‌وسوی جدیدی پیدا کرد. در این سال در یکی از شوراهای فرهنگستان، سپهد علی کریملو، رئیس سازمان جغرافیایی ارتش، از طرح بزرگی به‌منظور نقشه‌برداری از سراسر ایران و اعزام گروه‌های نقشه‌بردار به تمام نقاط کشور خبر داد. این مطلب، ایده همکاری فرهنگستان وقت و سازمان جغرافیایی را در راستای جمع‌آوری داده‌های گویشی پدید آورد. با پیشنهاد دکتر کیا، قرار شد همراه با تیم‌های سه‌نفره نقشه‌برداری، یک زبان‌شناس همراه با یک ضبط صوت و پرسش‌نامه‌ای مدون اعزام شود. اعتبار طرح مذکور از طرف سازمان برنامه و بودجه تأمین شد و شورای مشترکی از مقامات سازمان جغرافیایی کشور و فرهنگستان زبان ایران وظیفه برنامه‌ریزی و نظارت بر اجرای آن را عهده‌دار شد. ریاست شورا برعهده رئیس فرهنگستان بود. این طرح بر مبنای نام دو نهاد ذکر شده (فرهنگستان و سازمان جغرافیایی)، «فرهنگساز» نام گرفت.

اهداف اولیه این طرح شامل ضبط نام تمام آبادی‌های کشور، که شمار آنها پنجاه تا شصت هزار تصور می‌شد، مشخصات جغرافیایی آنها و شناسایی گویش‌های هر یک از آبادی‌ها بود. در اجرای طرح مذکور، پرسش‌نامه‌ای تنظیم شد تا در نخستین مرحله، با مشخصات اصلی جغرافیایی تکمیل شود، و هم‌زمان، از هر گویش روی نوار صوتی نمونه‌برداری شود. مراحل بعد به مطالعات عمقی‌تر و گسترده‌تر جغرافیایی و گویشی آبادی‌ها اختصاص داشت. نگه‌داری و نشر مواد مربوط به مشخصات جغرافیایی در اختیار سازمان جغرافیایی کشور و نگه‌داری و انتشار مواد گویشی در حوزه اختیارات فرهنگستان زبان قرار می‌گرفت. سی تن از فارغ‌التحصیلان مقاطع کارشناسی ارشد، پس از طی دوره آموزشی لازم، در سه گروه زیر به فعالیت پرداختند:

- گروه گردآوری یا گروه صحرا برای تکمیل پرسش‌نامه‌ها و نمونه‌برداری از گویش‌ها
- گروه آوانویسی برای ثبت نوارهای گویشی در فرهنگستان
- گروه واریسی برای کنترل مواد ثبت و ضبط شده.

اجرای طرح فرهنگساز تا مهرماه ۱۳۵۷ ادامه یافت. در طی این مدت، گویش نزدیک به چهارده هزار آبادی بر روی نوار صوتی نمونه‌برداری شد و با پرسش‌نامه تکمیل شده در اختیار فرهنگستان قرار

گرفت.

فعالیت‌های گویش‌شناسی، مانند بسیاری دیگر از طرح‌های تحقیقاتی فرهنگستان، از مهرماه ۱۳۵۷ دچار رکود شد. از میان ۶۰ تا ۶۶ هزار آبادی که پیش‌بینی می‌شد در طرح فرهنگساز تحت پوشش قرار بگیرند، داده‌هایی از ۱۴ تا ۱۵ هزار آبادی در قالب نوارهای صوتی و پرسش‌نامه جمع‌آوری شده بود. پرسش‌نامه مورد بحث شامل ۱۰۵ واژه و عبارت و ۳۶ جمله بود که گویشور هرکدام را دو بار تکرار می‌کرد. همین‌طور حدود نیم ساعت گفتار پیوسته از گویشور ضبط می‌شد تا منبعی برای بررسی‌های دقیق‌تر باشد. با تکیه بر داده‌های به‌دست آمده، علاوه بر سه طرح منتشر شده که پیشتر به آنها اشاره شد، طرح‌هایی مرتبط با گویش‌کردی مهاباد و گویش‌افتری در مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی امروز) به ترتیب به‌همت دکتر کلباسی و دکتر همایون تکمیل و منتشر شد. همین‌طور دست‌نوشته‌ها و دستاوردهای پژوهشی دکتر کیا نیز به همین مرکز منتقل شد که در بخش مربوط به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به آن خواهیم پرداخت.

در سال ۱۳۶۰، همه نوارها و پرسش‌نامه‌های مربوط به طرح فرهنگساز در اختیار مرکز مردم‌شناسی قرار گرفت و طبقه‌بندی نوارها و پرسش‌نامه‌ها و متعاقباً کار شناسایی و بررسی گویش‌ها آغاز شد. ثمره این طرح، چاپ و انتشار دو شماره شناسایی گویش‌های ایران درباره گویش‌های شهرستان‌های اردستان و اصفهان به‌همت مرکز مردم‌شناسی است. پس از یک دوره ده‌ساله در اوایل دهه هفتاد داده‌های پژوهشی طرح فرهنگساز به سازمان میراث فرهنگی و گردشگری منتقل شد. متأسفانه تعداد قابل‌توجهی از نوارها در اثر نگهداری نامناسب در معرض آفتاب و باران تخریب شده بودند. برخی دیگر نیز به‌علت تأثیرات مغناطیسی نوارهایی که سالیان طولانی بلااستفاده رها شده بودند، کیفیت خود را از دست دادند. با این حال یک دهه دیگر نیز سپری شد تا در سال ۱۳۸۰ بهره‌برداری از این داده‌ها در پژوهشگاه زبان و گویش سازمان میراث فرهنگی از سر گرفته شود.^۱

۲-۲ سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور

در سال ۱۳۶۴، سازمان میراث فرهنگی شکل گرفت. براساس قانون، به وزارت فرهنگ و آموزش عالی اجازه داده شد تا با ادغام ۱۱ واحد پراکنده در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نیز وزارت فرهنگ و آموزش عالی، سازمان میراث فرهنگی را به‌صورت سازمانی وابسته به خود تشکیل دهد (در سال ۹۸ پس از تأیید شورای نگهبان این سازمان به وزارتخانه‌ای مستقل تبدیل شد). با پیوستن مرکز مردم‌شناسی ۱. اطلاعات مربوط به سرنوشت داده‌های گردآوری شده در طرح فرهنگساز در مصاحبه با دکتر عاصی در «جشن‌نامه استاد سید مصطفی عاصی» (۱۵-۹۰) و همین‌طور مصاحبه با دکتر اخلاقی، منتشر شده در وبگاه ایرنا (در تاریخ ۸ خرداد ۱۴۰۰) قابل مشاهده است.

به این سازمان تازه‌تأسیس همان‌طور که اشاره شد، نوارها و پرسش‌نامه‌های طرح فرهنگساز نیز به این مرکز و پس از آن به پژوهشگاه میراث و پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون انتقال پیدا کرد. در این مرکز طرحی تحت عنوان طرح ملی اطلس زبانی شکل گرفت. اطلس گویشی، پراکندگی گویشی یک ناحیه را نشان می‌دهد که می‌تواند یک دهستان باشد یا یک کشور و فراتر از آن. در این طرح‌ها همواره تفاوت‌های ساختاری، معنایی یا تلفظ کلمات از یک ناحیه به ناحیه دیگر مدنظر است. به این صورت که محققان مکان‌های این کلمات را روی نقشه مشخص می‌کردند و به این ترتیب اطلس گویشی یا اطلس زبانی شکل می‌گیرد. در پژوهشکده زبان این سازمان، ترسیم اطلس زبانی رایانه‌ای در دستور کار قرار گرفت و از ابتدای دهه ۸۰ و با مدیریت علمی دکتر یدالله پرمون پیگیری شد. از آنجا که بهره‌گیری از داده‌های گردآوری‌شده در طرح فرهنگساز از اهداف این طرح بود، فرهنگساز فاز اول طرح در نظر گرفته و فعالیت‌های دهه ۸۰ فاز دوم طرح اطلس زبانی نامیده شد.^۱

با توجه به اینکه گردآوری داده‌های زبانی در استان‌های خراسان و سیستان و بلوچستان در طرح فرهنگساز خاتمه پیدا کرده بود و در استان‌های کرمان و زنجان نیمه‌کاره مانده بود، و در جهت دستیابی به داده‌هایی قابل مقایسه، گردآوری داده‌ها با همان پرسش‌نامه در مناطق مختلف آغاز شد؛ با این تفاوت که در این فاز بر ثبت و ضبط گفتار شفاهی تأکید بیشتری وجود داشت و تلاش می‌شد تا گویشور را به بیان خاطره یا داستانی با زبان محلی ترغیب کنند تا از این راه داده‌های زبانی بیشتری به دست آورند و نواقص پرسش‌نامه مذکور را پوشش دهند. فعالیت دیگر در این مرکز ثبت داده‌ها به صورت آوانویسی رایانه‌ای بود تا بتوان از آن برای ترسیم اطلس زبانی رایانه‌ای بهره گرفت. بدین شکل ۵۶۰۰ نمونه زبانی که تا آن زمان در دسترس بود، توسط زبان‌شناسان دوره‌دیده با الفبای IPA آوانویسی رایانه‌ای شد. قدم بعدی نیز آماده‌سازی نرم‌افزاری بود که به‌طور اختصاصی برای ترسیم اطلس زبانی ایران تهیه شده بود.

در پی تحولات پیش‌آمده در سازمان میراث فرهنگی، طرح اطلس زبانی در سال ۸۶ متوقف شد. این طرح در سال ۱۳۹۴ وارد فاز سوم خود شد. در این مرحله علاوه بر ادامه فعالیت‌های مرتبط با گردآوری داده‌ها، هم کار بازنویسی، ارتقا و به‌روزرسانی نرم‌افزار انجام گرفت و هم ساماندهی گنجینه‌های صوتی و فیزیکی در دستور کار بود. از سال ۱۳۹۵ نیز طی قراردادهایی با مراکز میراث فرهنگی استان‌ها، ضمن بهره‌گیری از همکاری آنها (چه به صورت تأمین نیروی انسانی و چه مشارکت در هزینه‌ها) ترسیم اطلس‌های زبانی استانی آغاز شد. تا امروز اطلس سمنان و کرمان، فاز اول اصفهان و فاز اول لرستان به پایان رسیده است. و اطلس‌های خراسان جنوبی و سیستان در حال

۱. اطلاعات مرتبط با سازمان میراث فرهنگی و فعالیت‌های مربوط به طرح اطلس زبانی در مصاحبه‌های دکتر اخلاقی با ایرنا (همان) و جام‌جم آنلاین (فراهانی‌جم، ۱۵ اسفند ۱۳۸۷) و نیز در «گزارش کامل سه طرح برنامه‌ریزی زبانی» (در انتظار چاپ در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) قابل مشاهده است.

تکمیل شدن است.

در صفحات مختلف این نرم‌افزار امکانات متنوعی در دسترس پژوهشگر قرار می‌گیرد. به‌عنوان نمونه، در یک از صفحات اولیه تقسیمات جغرافیایی آبادی و گونه‌ی زبانی که مدنظر پژوهشگر است وارد می‌شود. سپس با انتخاب شناسنامه، اطلاعات کلی مربوط به آبادی، گویشور، تاریخ مصاحبه و... به‌نمایش درمی‌آید؛ با انتخاب بخش صوتی، فایل صوتی آن گونه‌ی زبانی و متن آوانویسی‌شده آن ارائه می‌شود. یا در بخشی دیگر با انتخاب یک منطقه جغرافیایی و اختصاص رنگ‌های مختلف به گونه‌های زبانی گوناگون، مناطقی که آن گونه‌های زبانی در آن رواج دارد با تفکیک رنگ نمایش داده می‌شوند. این نرم‌افزار امکانات متنوع دیگری نیز دارد که در این مجال فرصت اشاره به آنها وجود ندارد. تا امروز امکان بهره‌گیری از این نرم‌افزار برای عموم کاربران مقدور نیست و دانش‌پژوهان عرصه زبان می‌توانند با ارائه معرفی‌نامه از دانشگاه محل تحصیل و امضای تعهدنامه‌ای در راستای حفظ حقوق معنوی این پایگاه از امکانات این نرم‌افزار بهره‌بگیرند.

۲-۳ فرهنگستان زبان و ادب فارسی

مطالعه و پژوهش در زمینه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی در ابتدای تأسیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی، در دو گروه مجزای «زبان‌های ایرانی» و «گویش‌شناسی» آغاز شد. تشکیل گروه زبان‌های ایرانی در اسفندماه سال ۱۳۷۰ به‌تصویب رسید و در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۷۱ با مدیریت شادروان دکتر سرکاراتی آغاز به‌کار کرد. تشکیل گروه گویش‌شناسی نیز در اسفندماه سال ۱۳۷۰ به‌تصویب رسید و در اردیبهشت‌ماه ۱۳۷۱ با مدیریت شادروان دکتر تفضلی آغاز به‌کار کرد. هدف‌های گروه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی در فرهنگستان سوم بدین شرح است: دستیابی به شناختی بهتر از ویژگی‌های آوایی، صرفی، نحوی و واژگانی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی (ایرانی باستان، ایرانی میانه و ایرانی نو) با بررسی و بازنگری آثار برجای‌مانده، یا با بهره‌گیری از پژوهش‌های میدانی؛ دستیابی به شناختی بهتر از تحولات تاریخی و جغرافیایی زبان فارسی و دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی؛ شناسایی و ثبت اطلاعات مربوط به زبان‌ها و گویش‌های ایرانی در معرض نابودی؛ تهیه فرهنگ‌های تخصصی در زمینه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی.^۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، اهداف فرهنگستان سوم نسبت به فرهنگستان دوم و همین‌طور پژوهشگاه میراث فرهنگی تفاوت‌هایی دارد. به‌عنوان نمونه، تأکید این مرکز عمدتاً بر واژگان و فرهنگ‌های واژگانی است. دیگر اینکه ترسیم اطلس زبانی از اهداف این سازمان نیست.

۱. اطلاعات مربوط به فرهنگستان زبان فارسی از وبگاه رسمی این مرکز به‌دست آمده است. علاقه‌مندان می‌توانند برای کسب اطلاعات بیشتر به این وبگاه و قسمت مربوط به تاریخچه و همین‌طور فعالیت‌های گروه پژوهشی «زبان‌ها و گویش‌های ایرانی» مراجعه کنند.

فرهنگستان با تهیه و انتشار برخط دستنامه‌هایی با عنوان راهنمای گردآوری گویش‌ها، نه تنها به پژوهشگران این مرکز کمک می‌کند تا نمونه‌هایی یک‌دست و قابل مقایسه از گویش‌ها و گونه‌های زبانی فراهم کنند، بلکه این امکان را در اختیار علاقه‌مندان غیرمتخصص در حوزه مطالعات گویشی قرار می‌دهد که مطابق با این راهنما، داده‌های لازم را گردآوری کنند و سپس در صورت عبور از سد داوری و ویرایش حرفه‌ای توسط متخصصان فرهنگستان، اثر پژوهشی خود را با نام خود در انتشارات فرهنگستان منتشر کنند.

تاکنون ۳ راهنمای گردآوری گویش‌ها در سال‌های ۱۳۸۰ (به قلم آذر فتحی)، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۹ (هر دو بدون نام مؤلف) توسط فرهنگستان منتشر شده است که در مقام مقایسه، به عنوان نمونه، بین نسخه ۱۳۸۹ و ۱۳۹۹ تفاوت‌هایی دیده می‌شود. تعداد صفحات این دو اثر به ترتیب ۴۰ و ۷۴ صفحه است که این تفاوت بخشی به علت مطالب مفصل‌تر نسخه متأخر در بخش مقدمه است، دیگر اینکه واژگان در نسخه جدیدتر به دو شیوه، هم الفبایی و هم موضوعی، ارائه شده‌اند. تکیه اصلی در این راهنماها بر واژگان است. در راهنمای سال ۸۹ تعداد ۳۰ طبقه واژگانی وجود دارد که براساس حوزه معنایی (اندام‌ها و وابسته‌های بدن انسان، ابزار کار، وسایل خانه، بیماری‌ها، بستگان، پیشه‌وران و...) یا صرفی (ضمایر، افعال لازم و متعدی به شکل صرف شده، مصدر افعال ساده و مرکب) مرتب شده‌اند. در این راهنما مجموعه‌ای از ۱۷۰۰ واژه و ۷۸۰ مصدر فعلی مشاهده می‌شود. در راهنمای سال ۹۹ مجموعه‌ای از ۱۹۰۰ واژه و ۳۴۰ مصدر فعلی برای معادل‌یابی در گویش مورد مطالعه ارائه شده است. در هر دو راهنما تعداد ۱۰۰ جمله فارسی جهت معادل‌یابی ارائه شده است که بدون تغییر باقی مانده‌اند.

آثار منتشر شده بر مبنای الگوی ذکر شده در فرهنگستان، حجم، فصل‌بندی و حتی عناوین یک‌دست و منظمی دارند. این آثار تحت عنوان «گنجینه گویش‌شناسی ایران»، همراه با ذکر مناطق تحت پوشش آن اثر منتشر می‌شوند. تاکنون آثاری مرتبط با گویش‌های مناطق مختلف استان‌های فارس، اصفهان، مازندران، کرمانشاه، حاشیه زاگرس، گیلان و خراسان و آثاری در ارتباط با گویش تاتی خلخال و گویش اسکنانی در فرهنگستان به چاپ رسیده یا در حال آماده‌سازی است.

علاوه بر مجموعه‌ای که ذکر آن رفت، آثار متعدد دیگری در ارتباط با موضوعات گویش‌شناختی در این مرکز منتشر شده یا در دست اجراست. از آن جمله می‌توان به فرهنگ تطبیقی-موضوعی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی در دو جلد، فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی (هر دو به قلم دکتر حسندوست)، بررسی ریشه‌شناختی افعال در زبان فارسی، معرفی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و فرهنگ لغات و اصطلاحات ایل باصری اشاره کرد.

مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی که امروزه به نام پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی شناخته می‌شود یکی از مراکز علمی کشور است که به لحاظ پژوهش‌های مرتبط با زبان‌شناسی و زبان‌های باستانی بسیار فعال بوده است. پس از انحلال فرهنگستان در سال ۵۷، برخی از استادان و پژوهشگران فعالیت پژوهشی خود را از طریق این مرکز ادامه دادند. از بین آن افراد، زنده‌یاد دکتر ثمره، دکتر عاصی و دکتر کلباسی را می‌توان نام برد. همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، دست‌نوشته‌های دکتر صادق کیا نیز به این مرکز منتقل شد و در نهایت، به همت دکتر عاصی و همکاری دکتر همایون و دکتر دومانیان در سال ۱۳۹۰ واژه‌نامه^{۶۷} گویش ایرانی بر مبنای آن پژوهش در پژوهشگاه منتشر شد. همان‌گونه که در بخش فرهنگستان دوم اشاره کردیم، برخی از طرح‌های ناتمام فرهنگستان، نظیر گویش کردی مهاباد و گویش افتری نیز در این مرکز انتشار یافت^۱.

از همان ابتدای فعالیت این مرکز، گروه پژوهشی مطالعات گویشی در پژوهشگاه به مدیریت دکتر کلباسی راه‌اندازی شد. آثار متعددی در قالب پایان‌نامه در زمان مدیریت ایشان که تا زمان بازنشستگی در سال ۱۳۸۸ ادامه داشت، تهیه شد. در اواسط دهه هفتاد نیز هم‌اندیشی یک‌روزه‌ای با هدف فراهم‌سازی برنامه‌ای کوتاه‌مدت برای فعالیت‌های گویشی در پژوهشگاه با حضور علاقه‌مندان و صاحب‌نظران این حوزه پژوهشی برگزار شد که متأسفانه با وجود تبادل نظرهای ارزشمند و تدوین دست‌نامه‌ای برای گردآوری داده‌ها، این طرح در پیچ‌وخم مشکلات اداری و نبود نیروی انسانی متوقف شد.

فعالیت‌های مرتبط با حوزه گویش در این مرکز به صورت طرح‌های پژوهشی و انتشار کتاب، مقاله و پایان‌نامه ادامه داشت تا اینکه در نیمه دوم سال ۱۳۹۹ گروه جدید مطالعات گویشی در پژوهشگاه با مدیریت دکتر طبیب‌زاده فعالیت خود را آغاز کرد. در این گروه نوپا علاوه بر برگزاری منظم سمینارهایی با محوریت پژوهش‌های گویشی^۲، طرحی در نظر گرفته شد تا مطابق با دستاوردهای روز دنیا و مطالعات رده‌شناختی زبان‌ها، و با همکاری دانشجویان و متخصصان، گردآوری داده‌ها و تدوین دستور برای زبان‌های ایرانی بر مبنای پرسش‌نامه برنارد کامری^۳ صورت پذیرد.

۲-۵ دایره‌المعارف بزرگ اسلامی

۱. عمده اطلاعات مربوط به این بخش از مصاحبه مکاتبه‌ای با دکتر عاصی و همین‌طور مصاحبه با دکتر کلباسی به دست آمده است.

۲. نخستین همایش گروه گویش‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در تاریخ ۱۳ آذر ۱۴۰۰ با سخنرانی استادان این رشته برگزار شد. مقاله حاضر نیز در آن همایش در قالب سخنرانی ارائه شده است.

تدوین دانش‌نامه زبان و گویش نه‌تنها راهی مؤثر در شناساندن و معرفی زبان‌ها و گویش‌های هر منطقه به‌شمار می‌آید، بلکه منابع لازم برای پژوهش‌های زبانی را هم در دسترس پژوهشگران سراسر دنیا قرار خواهد داد. دانش‌نامه زبان‌ها و گویش‌های ایران و ایرانی نخستین دانش‌نامه زبان و گویش است که با هدف شناساندن و پاس‌داشتن زبان‌ها و گویش‌های ایران در چهار جلد در مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی در دست تدوین است. طرح آغازین این دانش‌نامه در سال ۱۳۸۹ فراهم آمد و با تصویب در شورای عالی علمی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی روند تدوین آن آغاز شد. بخش زبان‌شناسی این مرکز اکنون پس از تنظیم شیوه‌نامه، شناسایی و گردآوری منابع و شناسایی نویسندگان و پژوهشگران این حوزه در ایران و دیگر کشورهای جهان، بخش قابل‌توجهی از مقالات مربوط را تألیف کرده است و در دست ویرایش علمی دارد.

همچنین با شناسایی زبان‌ها و گویش‌ها برای نگارش مدخل‌های دانش‌نامه، گامی در راستای تدوین اطلس زبان‌ها و گویش‌های ایرانی برداشته خواهد داشت و افزون بر آن، با فراهم‌آوردن منابع، خود پایگاهی برای پژوهش‌های زبانی خواهد بود. برگزاری همایش‌های بین‌المللی و داخلی، برگزاری کارگاه‌های آموزش گردآوری زبان‌ها و گویش‌های ایران با انگیزه افزودن مدخل‌های شناسایی‌نشده و گسترش همکاری پژوهشی با مراکز و دانشگاه‌ها در سراسر دنیا از برنامه‌های پیرامونی این دانش‌نامه است.^۱

لازم به ذکر است یکی از منابعی که داده‌های پژوهشی این مرکز را تأمین می‌کند، حدود صد هزار نوار صوتی است که از وزارت جهاد کشاورزی به دایره‌المعارف منتقل شده است. در فاصله سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۲، با همکاری دکتر ثمره و دکتر کلباسی، طرحی مشابه طرح فرهنگساز در وزارت جهاد کشاورزی آغاز به کار کرد. پس از آموزش نیروهای جهادی برای گردآوری داده‌های زبانی، تعداد قابل‌توجهی از مناطق کشور تحت پوشش قرار گرفت که متأسفانه از پرسش‌نامه به‌کارگرفته‌شده یا مناطق بررسی‌شده اطلاعاتی در دست نیست. ولی از آن داده‌های صوتی چندین پایان‌نامه در پژوهشگاه منتشر شد و در ادامه همان‌گونه که ذکر آن رفت، این داده‌ها به مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی انتقال یافت.

۲-۶ فعالیت‌های پراکنده در حوزه مطالعات گویش‌شناختی

علاوه بر سازمان‌ها و مراکز علمی و پژوهشی که نام برده شد، همواره فعالیت‌های پراکنده و خودجوش گویشی توسط متخصصان و علاقه‌مندان این حوزه در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه تهیه و منتشر می‌شود. در این بخش نگاهی صرفاً آماری به این دستاوردها می‌اندازیم.

۱. اطلاعات این بخش از وبگاه مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و همین‌طور از مصاحبه با دکتر کلباسی به دست آمده است.

۲-۶-۱ مقالات گویشی

در ۲۰ عنوان نشریه علمی-پژوهشی مرتبط با مسائل زبان و گویش، از دهه ۸۰ تا امروز ۳۱۱ مقاله در حوزه گویش به چاپ رسیده است که از این تعداد به ترتیب مقالات حوزه صرف با ۷۵ و مقالات حوزه آواشناسی و واج‌شناسی با ۷۳ عنوان، بیشترین تعداد مقالات را به خود اختصاص داده‌اند. ۵۸ مقاله در حوزه جامعه‌شناسی زبان، ۵۳ مقاله در حوزه نحو، ۲۵ مقاله معناشناختی و ۲۷ مقاله نیز در سایر حوزه‌ها منتشر شده‌اند.^۱

در یک طبقه‌بندی دیگر بر مبنای سال‌های انتشار، سال‌های ۱۳۹۵ و ۹۶، به ترتیب با انتشار ۴۵ و ۴۱ مقاله در حوزه گویش بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

از میان این نشریات، نشریه «زبان‌ها و گویش‌های ایرانی»، چاپ فرهنگستان، بالاترین تعداد مقالات را منتشر کرده است. «جستارهای زبانی» و «زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان» به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند.

در یک بررسی جامع‌تر، تعداد ۱۴۰۷ مقاله در حوزه گویش‌شناختی در قالب مقاله از سال ۱۳۴۷ تا سال ۱۳۹۹ در نشریات متنوع به چاپ رسیده است. این نشریات شامل نشریات علمی-ترویجی نیز می‌شود که در میان آنها، نشریه «ادبیات و زبان‌های محلی ایران» چاپ دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، که از سال ۱۳۹۰ تاکنون در ۲۸ شماره به چاپ رسیده است، سهم قابل توجهی برعهده داشته است.

بیشترین آثار چاپ‌شده در این حوزه مربوط به سال ۱۳۹۶ است و بعد از آن به ترتیب سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۵ قرار دارند.

۲-۶-۲ پایان‌نامه‌ها

از میان پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری ثبت شده در ایرانداک، از سال ۱۳۴۰ تا امروز، ۹۷۹ عنوان پایان‌نامه در حوزه مطالعات گویشی ثبت شده است که ۹۱۱ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و ۶۸ رساله دکتری را شامل می‌شود. در این میان، بیشترین فراوانی متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان است و دانشگاه‌های تهران، رازی، علامه طباطبائی، شیراز و پیام‌نور تهران در رتبه‌های بعدی قرار دارند. دکتر روشن با ۴۵ عنوان و دکتر کلباسی با ۳۷ عنوان فعال‌ترین استادان در این حوزه هستند. دکتر آهنگر، دکتر زندی، دکتر پرمون و دکتر کرد زعفرانلو کامبوزیا رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص

۱. اطلاعات این بخش از وب‌گاه‌های مجلات تخصصی در حوزه زبان و زبان‌شناسی و همین‌طور از وب‌گاه مجلات تخصصی نور استخراج شده است.

داده‌اند.^۱

از ۱۳۴۰ تا ۱۳۶۰: ۳۴ پایان‌نامه و ۱۴ رساله. بیشترین تعداد سال ۱۳۵۷

از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۰: ۲۵ پایان‌نامه. بیشترین تعداد سال ۱۳۶۲

از ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۰: ۷۴ پایان‌نامه. بیشترین تعداد سال‌های ۱۳۷۴ و ۷۵

از ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰: ۳۲۰ پایان‌نامه و ۱۳ رساله. بیشترین تعداد سال ۱۳۹۰

از ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰: ۴۵۸ پایان‌نامه و ۴۱ رساله. بیشترین تعداد سال ۱۳۹۱

تا پایان دهه ۶۰، دانشگاه تهران پیشتاز در این عرصه است. در دهه ۷۰ دانشگاه‌های شیراز، فردوسی و علامه طباطبائی هم به دانشگاه‌های فعال در این حوزه اضافه می‌شوند. جهش بی‌سابقه در دهه ۸۰ را می‌توان تا حدودی به فعالیت روبه‌رشد دانشگاه پیام‌نور نسبت داد. در دهه ۹۰ دانشگاه‌های سیستان و بلوچستان، رازی و آزاد تهران مرکز به مراکز پیش‌رو در این عرصه تبدیل می‌شوند. به‌نظر می‌رسد که بی‌علاقگی دانشجویان، مخصوصاً در مقطع دکتری، به موضوعات گویشی هم‌سو با توقف فعالیت‌های گویشی در ایران، هم در فرهنگستان و هم در سازمان میراث فرهنگی است. سیاست‌های مراکز علمی و سلاطین استادان علاقه‌مند می‌تواند از عوامل رشد فعالیت دانشجویان در این حوزه باشد.

۲-۶-۳ کتاب‌ها

۷۳۸ عنوان کتاب با موضوع گویش‌های ایرانی تا امروز به‌چاپ رسیده است. از این میان سهم فرهنگستان زبان و ادب فارسی ۲۰ عنوان، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ۳ عنوان و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ۲۳ عنوان است.^۲

نشر فرهنگ ایلینا از ناشران برگزیده در شهر رشت، ۲۴ عنوان کتاب در حوزه زبان‌های گیلکی، تاتی و تالشی را در فهرست عناوین خود دارد.

نشر جبله‌رود، ناشر برگزیده استان سمنان، نیز با ۱۶ عنوان کتاب در حوزه زبان‌های سمنانی، سنگسری و سرخه‌ای از ناشران پرکار است.

در میان زبان‌های ایرانی، زبان کردی و گونه‌های آن و زبان لری و لکی و گونه‌های آن بیشترین حجم آثار را به خود اختصاص داده‌اند. دانشگاه‌های کردستان با ۱۰ عنوان و سمنان با ۸ عنوان از فعال‌ترین ناشران دانشگاهی در این حوزه هستند.

۱. اطلاعات این بخش از وب‌گاه پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) به‌دست آمده است.

۲. اطلاعات این بخش از وب‌گاه شبکه جامع کتاب گیسوم استخراج شده است.

۳ جمع‌بندی

مطالعات گویش‌شناختی در ایران همواره مورد توجه زبان‌شناسان و علاقه‌مندان این رشته بوده است. از سال ۱۳۴۹ تا امروز تلاش‌های ارزشمندی توسط نهادها و سازمان‌ها، مراکز دانشگاهی و پژوهشی صورت گرفته است. از میان اهداف این فعالیت‌ها می‌توان تهیه‌ی واژه‌نامه، دستور زبان و اطلاعات آواشناختی، آماده‌سازی اطلس رایانه‌ای گویش‌ها و زبان‌های ایرانی همراه با پایگاه داده‌های دیجیتال، تهیه‌ی دانش‌نامه زبان‌ها و گویش‌ها، و همین‌طور بررسی‌های رده‌شناختی منطبق با پرسش‌نامه‌های استاندارد جهانی را نام برد. پیگیری و رونق فعالیت‌های نظام‌مند گویشی، در کنار برگزاری سمینارهای گوناگون و نشریاتی که به چاپ مقالات در این حوزه اختصاص دارند، شاید بتواند در افزایش انگیزه و شوق در استادان این حوزه و سپس در دانشجویان تأثیرگذار باشد.

منابع

- افراشی، آریتا و امید طبیب‌زاده (۱۳۹۸). جشن‌نامه استاد سیدمصطفی عاصی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بی‌نام (۱۴۰۰). «تدوین اطلس زبانی؛ آوانویسی و بارگذاری آوانوشته‌های زبانی ایران». ایرنا. ۸ خرداد، کد خبرنگار: ۲۴۸۷.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). رده‌شناسی زبان‌های ایرانی. تهران: سمت.
- صفارمقدم، احمد (۱۳۷۴). «آغاز و فرجام کار فرهنگستان». نامه فرهنگستان. ش ۲، ۱۷۲-۱۵۸.
- عاصی، سیدمصطفی (۱۳۹۷). گزارش سه طرح پژوهشی درباره برنامه‌ریزی زبانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فراهانی‌جم، فرانک (۱۳۸۷). «اطلس زبانی ایران». روزنامه جام‌جم. تهران، ۱۵ اسفند.
- وب‌گاه رسمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران: www.irandoc.ac.ir
- وب‌گاه رسمی پژوهشگاه میراث فرهنگی: www.richt.ir
- وب‌گاه رسمی دایره‌المعارف بزرگ اسلامی: www.cgie.org
- وب‌گاه رسمی شبکه جامع کتاب گیسوم: www.gisoom.com
- وب‌گاه رسمی فرهنگستان زبان و ادب فارسی: www.apll.ir